

BASME FANTASTICE ROMÂNEŞTI

XII

**STRĂVECHI POVEŞTI EXTRAORDINARE
PĂSTRATE DE ROMÂNII DIN
COVASNA – HARGHITA – MUREŞ**

Editura VESTALA
Bucureşti 2018

Cuprins

O zonă folclorică românească neglijată până acum de cercetători:	
Covasna – Harghita – Mureş (I. OPRIŞAN)	5
Cu Argheluş	13
Feciorul împăratului Verde	41
Poveste cu fata [după] care crește flori	48
Cu sergentul	57
Bujorel	67
Cu ghivolița	87
Vulpea de aur	106
Povestea cu ficiarul fierarului	117
Ciuturină și Boul bălțat	128
Cu Tulipan	144
Fata moartă în biserică	161
Cu Smărănduca	184
Împăratul de Os	189
Cu Lodica	208
Cu căprioara și zânele	225
Petrișor Născut dintr-un Merișor	238
Cu căprărașu și zânele	252
Cu Maximilian	268
Văcuța	277

O zonă folclorică românească neglijată până acum de cercetători: Covasna – Harghita – Mureș

1. Impulsul cercetărilor folclorice în Harghita – Covasna – Mureș

Prin anii 2004-2005 studiam intens la Arhivele Statului din București vasta arhivă Iulia Hasdeu – B. P. Hasdeu și a discipolilor săi.

În pauzele atât de necesare spre a nu-ți sticli ochii, mă întâlneam, între alții, tot mai des cu domnul Marcel Ciucă, viitor director adjunct al Arhivelor din București, și cu domnul Ion Lăcătuș, director pe atunci al filialei Arhivelor din Covasna.

La un moment dat, l-am apostrofat direct pe acesta din urmă:

– Oare știți că d-voastră, românilor din cele două județe, vă lipsește poate cel mai formidabil document al vechimii noastre pe acele locuri?

S-a uitat la mine întrebător, neștiind dincotro bate vântul.

– Avem toate documentele posibile! mi-a răspuns dânsul.

Eu am zâmbit de fragilitatea ripostei.

– Nu la documentele scrise mă refer, ci la cele imemoriale, care dovedesc prezența noastră acolo chiar înainte de a fi fost vreo urmă de secoli sau de unguri, cele venind de mii și mii de ani.

Domnul Ion Lăcătuș se uita la mine tot mai contrariat. A trebuit să-i răspund direct:

– Mă refer la documentele folclorice românești, cele mai vechi de pe tot continentul, din vremea când Europa apuseană era încă sub ghețurile milenare.

– Avem ceva..., unele culegeri personale, dar, într-adevăr, o cercetare sistematică, integrală, lipsește.

– Mă primiți s-o realizez eu? În cățiva ani s-ar putea înfăptui.

– Cum să nu! mi-a spus el, sunteți binevenit. și chiar m-a ajutat imens.

Respărintele episcop Ioan Selejan a fost a doua persoană care a dispus să fiu însoțit în fiecare sat de preotul paroh pe toată durata cercetării și mai departe să mă dea în primire preotului din satul vecin, încotro voi dori să-mi îndrept investigațiile.

Așa, mai mult dintr-o dorință de contrazicere, s-a început o muncă științifică ce avea să dureze 6-7 ani – acoperind integral suprafața județelor Covasna, Harghita și o parte din Mureș.

Rezultatul – abia începe să se vadă cu acest volum (care reprezintă materia a cca. 12 casete din cele peste 200 înregistrare atunci).

Furat de alte lucrări – edițiile B. P. Hasdeu în 16 vol. la Chișinău, N. Iorga (cca. 20 de vol. și alte 6 – din seria Pleiade, lucrările despre G. Călinescu, L. Blaga, B. P. Hasdeu etc. – m-au îndepărtat de acest subiect atât de drag mie, revelator pentru românilor zonei.

*

O primă incursiune făcută în 2005 la Sita Buzăului și în câteva sate din preajmă mi-au dovedit că se poate afla ceva interesant, cu totul nou.

Nu are rost să înșir traseele urmate, revenirile de nenumărate ori în unele sate și la unele persoane, căci ele s-au întrețesut până la a epuiza pe cât posibil tot spațiul așa-zis secuiesc, inițial vechi românesc.

Mă refer deocamdată la tematica acestui prim volum din nu știu câte vor ieși, în total – poate 10, poate 20... câte voi putea transcrie și pune în pagină.

Restul – va da de lucru și altor cercetători, căci materialul e înregistrat electronic și digital și sper să se păstreze.

*

Poate îi va mira pe cei care vor răsfoi acest prim volum inclus de mine ca vol. al XII-lea în cadrul seriei *Basme fantastice românești*.

Dar el nu e deloc aruncat unde nu trebuie, întrucât conține un florilegiu de 19 dintre cele mai frumoase basme naționale, culese de la un același mare povestitor din zonă.

Cei care cunosc această colecție a mea adunată din toată țara și din afară ei – în care am inclus o selecție de frumoase basme din toate subspeciile genului, se vor mira că acum categoriile și subcategoriile narate de o singură persoană sunt însirate în ordinea în care au fost culese.

Amplasarea basmelor în vol. I-III, IV (1-2), V-XI, a rupt posibilitatea cititorilor de a vedea în toată desfășurarea lor a marilor repertoriu deținute de câțiva buni povestitori întâlniți până acum de mine.

Întrucât acum, în zona Covasna – Harghita – Mureș, intenționăm să dezvăluim întreaga bogătie a folclorului românesc pe marile genuri și specii – pe categoriile lui esențiale – ne putem permite să înfățișăm în toată splendoarea lui un narator, aducând din trecut basme rarissime.

2. Biografia naratorului

Născut la 8 mai 1950, 7 clase (4 primare+3 absolvite în particular), în comuna Belin – unde locuiesc copiii și cunnatul lui (cu familia), dar el avându-și reședința în satul Iarăș, com. Hăghig, jud. Covasna, Ion Coșcodar (Coșcodaru), poreclit Stejarul, deși nu-i de speriat de înalt și nici prea voinic, este un nume cunoscut în județul Covasna și în cele vecine (Brașov, unde a lucrat ca manevrant vagoane, la Secția Triaj, Brașov) precum și în Harghita și Mureș.

De fapt el e peste tot și nicăieri, căci dacă încerci să-l află, nu-l găsești decât cu mare greutate.

Eu, de pildă – după ce am întrebat mereu de el, căci toți îmi spuneau că știe multe povești și le istorisește frumos – nu l-am putut întâlni decât după 4-5 ani, în 2010, în afara ariei lui obișnuite de lucru – în Lunca Câlnicului, unde muncea ca oier, îngrijitor de capre și văcar. Am înregistrat atunci doar vreo 7-8 basme, numai noaptea.

Când am vrut să continui înregistrările în anul următor, nu mai era acolo. Se spunea că s-ar fi înecat, fiind aruncat de niște potrivnici de pe un pod în râul Olt.

Dezamăgit, m-am dus în satul Belin. Norocul meu a fost că l-am găsit, aproape turmentat în cârciuma satului. Aflând că lucrează la Puiu lui Colțea (Iosiv Colțea), ca cioban și văcar, undeva în munte, l-am rugat să mi-l dea – la hotelul unde locuiam – până a doua zi la prânz.

L-am dezamorsat de beție, l-am hrănit bine – a mai vrut totuși să bea – și toată noaptea mi-a spus restul de basme pe care le-am cules de la el.

Ce a mai rămas de povestit, cine știe dacă voi mai ajunge eu acolo sau dacă va mai fi el dispus să povestească.

Din 2011 nu mai știu nimic despre el. I-am dat adresa mea să vină la București, dar până acum nu m-a vizitat. Se vede că m-a căutat – glumesc – când nu eram acasă.

3. Repertoriul povestitorului

Ca orice om trecut printr-o școală, fie ea și doar cea elementară, Ion Coșcodar a citit mai toate basmele cunoscute de copii – „din cărți“, spunea el: *Albă ca zăpada, Capra cu trei iezi, Afin și Dafin, Fata babei și fata moșneagului, Neghiniță, Făt-Frumos, fiul iepei*, etc., dar și unele mai aparte, precum: *Măr și Păr, Galben de Soare, Cu Florica, Cu 12 încăլțări* etc.

Nu cunoaște mai nici o poveste pusă în circulație, tot „în cărți“, pentru copii, în ultimii 10-15 ani, și nici pe cele mai multe dintre basmele culese de mine din țară, specifice altor zone, precum: *Fata din icoană, Inimă putredă, Bobi Ursaru, Buzăilă Buzatu, Cojocel de Lemn* (= Buflîța = Lemnișoara), *Cu Baltazar, Calavânt Împărat, Cu Cap Curechi, Din Busuioc, Cu Galben Bou, Cu Norocel, Plopul de Gheăță, Ursul de Fier Vorbitor, Floarea unei babe, Găsitu, Mustață de Aur* și multe altele despre care l-am întrebăt, narându-i adesea câte un pic din ele.

A auzit doar de *Picioare de Cal și de Roza Rozalina*, dar nu le-a putut nara.

Re Ce să le nareze pe cele despre care doar auzise, că el nu reușea să le povestească nici pe cele pe care le știa și pe care le trecusem în caietele mele spre a le povesti la rând?!

În afara celor 19 basme, care se găsesc în structura volumului de față, el îmi mai este dator să-mi spună următoarele basme, care fac parte din fondul activ de povești pe care le deține:

1. Cu Baba Vânătă,
2. Împăratul Negru,
3. Spată Lată și Florin
4. Mucea făr' de moarte
5. Cu Chipăruș Viteazul
6. Cu oglinda fermecată
7. Țivocaș Viteazul
8. Ionaș fără Noroc
9. Cu Căprărașu
10. Din fată fecior (o variantă proprie) etc., etc.

În total, după aprecierile mele, bazate pe o îndelungată practică, consider că repertoriul lui Ion Coșcodar, doar cel original – excludând tot ce a citit prin cărți – s-ar putea ridica la minimum 50 de basme, ceea ce înseamnă, pentru timpurile de acum, o cotă foarte ridicată, singulară chiar, căci toți ceilalți naratori incluși în primele 11+1 volume ale seriei de față sunt trecuți ei înșiși în lumea basmelor!

Trebuie să menționez că Ion Coșcodar povestește de voie orice basm (inclusiv din cele cu prostii *Cu Ion în armată*, *Cu Ion Cătană*), deși mi-a declarat că e pocăit...

A propos de „pocăiți“ – am aflat chiar de la unii dintre ei, care n-au vrut să-mi spună nici un basm – că ar ști foarte multe povești. Mai multe, în orice caz decât cei nepocăiți.

Întrucât n-am putut verifica, nu-mi pot da seama, dacă faptul respectiv reprezintă sau nu o realitate în cele trei județe transilvănenе.

Trebuie însă insistat până reușește cineva, vreo rudă, vreun fiu, să facă o spărtură în acest bloc și să scoată de-acolo ce se mai poate scoate, cât mai trăiesc oamenii respectivi... Căci altfel, acele basme, dacă există cu adevărat în memoria lor, sunt ca și pierdute.

Respect pentru oameni și cărți

4. Valoarea colecției

Desigur, altfel s-ar vedea toate calitățile și posibilele defecte ale culegerii de față dacă mi-ar fi fost dat să continu înregistrarea basmelor știute de povestitor – atât a celor necunoscute, cât și a celor citite în manualele școlare sau în alte volume, dacă o fi avut timpul să le parcurgă, cum spune că a făcut-o.

Dar fie și numai din cele 19 povești, lămurite cu mult mai bine prin întrebările privitoare la mitologia și datinile populare românești, pe care le-a influențat și din care, în bună măsură provin – ce urmează fiecare text înregistrat – se pot desluși câteva trăsături care le pun în legătură cu tot restul spiritualității naționale, chiar dacă asupra lor s-a exercitat o continuă și statornică presiune străină.

Înțelegem, înainte de toate, că aceste povești, măcar prin unele elemente, ca și prin structura lor narativă, vin din timpuri imemoriale.

Se vede astă din prezența vie în cadrul textelor a unor personaje și practici ce amintesc de credințele în divinitățile animaliere, în care ființele ajutătoare (boi, tauri, vaci, cai, oi, capre, păsări, insecte etc.) și chiar cele dușmănoase (șerpi, balauri, urși, lupi, vulpi etc.), toate cu puteri supraumane (nu pur și simplu fabuloase), au, într-un anume sens o valoare cultică, chiar după atâta religie creștină, care le-a mai estompat din funcțiile și puterile întrevăzute inițial.

Cel mai bine rezultă acest lucru, comparând varianta basmului cu ararea („spargerea“) câmpului de aramă de către Ioan, în povestea *Cu Murgoci și Cerban*, culeasă de la Vasile Molfa din Scheiu de Sus, Ludești, 2.01.1989 (Muntenia) cu textul *Ciuturină și Boul Bălțat* cules la 20 august 2010 de la Ion Coșcodaru, satul Iarăș, com. Hăghig, Covasna.

Aparent, prin simplitatea lui, basmul muntenesc ar părea mai vechi, față de varianta lui transilvăneană, mult mai complicată.

În realitate însă, amestecul lui Isus Hristos și Sfântul Petru în botezarea și dăruirea cu avere a lui Ionaș – prin introducerea într-o

narațiune cu aparență de religiozitate¹ și a descrierii bourului Ciuturină atât în viață, cât și după moarte ca o întruchipare divină – scoate în evidență o vechime și mai mare, care poate coborî către epocile primare.

Căci, de obicei, religiozitatea străveche cere continuarea aceluiași sentiment și în formele ulterioare.

Multă duioșie relevă și cele câteva basme cu zâne, în care umanul nu e îngrădit de posibilitatea unirii cu divinul propriu-zis (A se vedea poveștile *Feciorul împăratului Verde*, *Cu căprioara și zânele*, *Căprarușu și zânele*), în ultimul întrevăzând chiar o laicizare a divinului. Pe lângă faptul că „Căprărașul“ e finul Sfintei Dumineci, dar naratorul – care va fi fost pe firul transmiterilor – imaginează că sfânta ar fi avut un frate (pe Barbă Albă) și chiar ar fi fost căsătorită (cu Cap de Nevăstiucă), care s-ar fi despărțit de Sfânta Duminică spre a-și crește cele trei nepoate de la o rudă a sa laterală despre care nu ni se dau detalii. Ambele personaje din preajma Sfintei Duminiți – uriași – îl ajută pe Căprăraș să-și recapete soția, și-i ard straiele spre a nu-l mai părăsi niciodată.

Laicizarea – trăsătură firească a evoluției basmului – e vizibilă de altfel în forme extrem de multiple, ce denotă că deși nucleele sau trăsăturile arhaice se mai păstrează încă, basmele din Transilvania înaintează – câte mai sunt – inexorabil spre sfârșitul pe care li-l aduc mijloacele de comunicare în masă: Radioul și TV-ul.

După cum, mai greu sau mai ușor, rezultă și din cele relevate anterior, la fel ca în tot restul spațiului românesc și probabil mondial, existența a trei etape în ansamblul poveștilor:

1. Etapa veche. Nu putem preciza decât în unele cazuri că e vorba de o etapă foarte veche – poate antică, poate și mai veche – punându-și pecetea până către anii 1.000-1.200.

2. Etapa medievală. E spațiul temporal în care se încadrează cele mai multe basme, unele destul de recente, dar create în maniera celor medievale, în perioada secolelor 18-20, când circulația și viața propriu-zisă a poveștilor a atins cote maxime.

1. Să nu uităm că unul din boi poate să-l scoale pe erou din moarte, iar altul are puterea să dea Soarele înapoi spre a avea timp să termine de arat câmpul de aramă până seara.

3. Etapa modernă – în care deși s-au creat noi basme, înrâurirea naratorilor nu a atins decât foarte puțin structura genului. Influențele – mai ales după 1916-1920, după primul război mondial – se referă cu deosebire la mijloacele militare invocate în cazul războaielor dintre împărați: tunuri, tancuri, blindate, mitraliere etc.

Cam după 1950, basmul a fost bombardat de aluziile la întreaga viață modernă (actuală).

Și chiar dacă firul narativ menține liniile vechi, ambiția acțiunii aduce de foarte multe ori tot ce e caracteristic zilei de azi. Așa și în basmele lui Ion Coșcodaru.

O etapă „post-modernă” nu va mai aparține, în privința poveștilor, decât literaturii scrise și ilustrării unor chestiuni pe baza pieselor extrase din arhive.

În sfârșit, a treia concluzie care se poate trage din parcurgerea colecției aici prezentă e că toate, *dar absolut toate poveștile publicate de noi* (cu ample și uneori chiar mai interesante decât textele mărturisiri făcute de povestitor la întrebările noastre) consună cu restul narațiunilor cu circulație în spațiu amplu național.

Încât – chiar dacă apar ici-colo modificări de nume, înrâurite de forma maghiară, sau cuvinte izolate, pe care, adesea, naratorul, care pretinde că ar ști bine ungurește, nu le înțelege în adevăratul lor sens – fiecare text se încadrează spiritualitatea și sufletului românesc.

Ele țin, repetăm, de acea epocă primară, sau chiar medievală, când zona Covasna – Harghita – Mureș era majoritar și chiar exclusiv, până la un timp, românească.

E un fapt pe care folclorul ni-l confirmă din plin.

Conchizând, ca ascultător – care am fost adesea doar eu – și alți câțiva îngăduiți la înregistrări – am admirat limbajul autentic românesc al povestitorului, modalitatea captivantă de a nara, sensurile greu de descifrat, fie ale personajelor, fie ale acțiunii, fie ale gândirii sale însăși, care ne-au fermecat.

Am înțeles astfel de ce e aşa de căutat, atât de copii, cât și de oamenii maturi – căci e un fenomen viu, care ne întoarce către trecut, făcându-ne să-l iubim.

Cu Argheluș

Cic-o fost un împărat și împăratu ăsta, de la tinerețe până la bătrânețe n-avea fără decât... avere avé, era putred, dar n-avé copii de loc.

S-o rugat el la Dumnezău că-i rămâne avereia și n-are cui să-o deie și Dumnezău l-o însurat și i-o dat un copil și i-o pus numele Loioș.

Dacă i-o pus numele Loioș i-o făcut un foișor de sticlă ca să nu meargă prin oraș, s-audă toate vorbile murdare de la oameni. Și el stătea acolo, sus. Ș-o stat până la vrâstă de șaisprezece ani. Avé slujinică, avé bucătăreasă, care-i ducé tot ce-avé nevoie acolo.

La șaișpe ani se bagă în camera de gândire a împăratului și-i spune.

– Să trăiești, taică, înălțate împărate, grație capului meu.

– Grație, fătul meu.

– Toț' oamenii au o meserie – unu-i cu sapă, unu-i cu furcă, unu-i cu greblă, unu-i cu coasa pe umeri, numa' eu stau acolo ca un fraier și n-am pe nimeni, nu cunosc nimica, nu știu nimica. Dă-mi și mie o armă să mă duc și eu la vânătoare. Ca mâine poimâne m-o însura și eu nu sunt capabil să-mpușc o mâță-n cur, pentru că nu știu cum s-o mânuui și...

– Ei, dragu tatei, dacă eu ț-o-i da drumu-n pădurile ale, de plecat pleci da-ndărăt nu mai vii cât o fi lumea și pământu, că eu am păduri mari și grele.

– Ei, tată, dacă ți-i frică că mă pierz', ai armată destulă. Pune douăsprezece divizii de armată după mine și om merge.

Imediat împăratul îi dă o armă cu gloanțe de sare. După ce i-o dat arma cu gloanțele de sare să vedeti că s-o luat și-o plecat cu douăsprezece divizii de armată.

Da' comandantului de divizii i-o dat ordin:

Nu-l duceți în pădure, îl duceți pă câmp, p-acolo, să mi-l aduceți îndărăt. Nu cumva să se-ntâmples ceva cu copkilu!. Că vă pui tunu de 24 în funcție și vă omor pă toți.

– Da. Să trăiți, înălțate împărate, aşa am să fac.

Or alergat zi de vară până-n sară, până la amiaz', fără să vadă măcar o pasare măiastră, umblând sau zburând de colo colo.

Or stat, or poposit la doispe chiar în marginea pădurii.

S-or apucat ș-or mâncat. Da' pe toț' aşa i-o luat somnu, parcă le-ai fi tăiat capu.

Dar copkilu o rămas treaz.

Apare o vulpe cu totul și totul de aur. Când o apărut vulpea aiasta, ce să vedeți, c-atunci ia și el arma și dă-i și trosnește după ea.

Și iar mergea și iar îl aștepta și iar împușca și de nimerit n-o nimerea. Și l-o-nșelat vulpea până-n mijlocu pădurii.

Când o ajuns în mijlocu pădurii, era ora doisprezece noaptea. Da' și vulpea o dispărut ca parc-ar fi intrat în pământ.

– Hei, zâce, ascultă-ncoa'. Zice-o zâs tata că dacă intru-n pădure, mai mult nu mă duc îndărăt. Da' n-am ce face! Oi face-o țâr de foc, mai am ceva mâncare. Oi mâncă și m-oi culca și dimineat-oi vedé cum oi lua-o, în ce parte-oi lua-o, ca să pot să ies afară din pădurile ăstea mari și vrăjmașe.

Zâua la doisprezece nu vedeai, că era-untuneric, pentru că de nouă ori să-ntorce lemnele pe subt cer. Atât de mare și de vrăjmașă era pădurea.

O mâncat, s-o pus jos lâng-o țâr' de rază de foc. Dar apare-un balaur cu șapte capete.

– Hei, 'Nălțate-mpărate, c...m-aș în barba ta. Unu o avut și n-o fost în stare să aibă grija de el. Las' c-acu-i a meu.

O luat ș-o strâns pe el douăzăsinouă de stânjeni de lemn. Cu coada le-o pus ș-o dat foc și-n astălaltă zi o ars ș-o zmuls jumătate din barbă ș-o făcut o sătă ș-o-nceput să cearnă la cenușă.

Când o cernut cenușa, atâta s-o găsit, cât un vârf de deget.

L-o pus pe coadă și când l-o zvarlit, l-o băgat pă dincolo pă sub lună ș-o venit jos un ficioar mult mândru și frumos ș-o strigat de la distanță, cum venea în jos.

– No, no, balaure, de-oi ajunge jos, te pui într-o palmă și cu ailantă când ț-o-i da una, te-am făcut plăcintă!